

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ МОВИ

Олег Деменчук

DOI 10.31558/1815-3070.2018.36.1
УДК 81:1'37

МОВНА СЕМАНТИКА У ВИМІРАХ ФІЛОСОФІЇ ІНТЕРВАЛЬНОСТІ

Дослідження спрямовано на осмислення проблем теорії лінгвістичної семантики в аспекті положень філософії інтервальності. Автор виходить із незадовільного стану справ, який існує в теорії лінгвістичної семантики, що стосується моделювання змістової характеристики мови. Наголошується, що на сучасному етапі лінгвістичних досліджень переважає вибірковий (одновимірний) підхід щодо моделювання мовного значення як репрезентанта поняттєвої сутності, яка безпосередньо вербалізується в семантиці мовного знака. Висловлюється необхідність та доцільність моделювання змісту мовної одиниці або класу мовних одиниць за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини.

Ключові слова: лінгвістична семантика, філософія інтервальності, модель, постулат, багатовимірність, суб'єкт та об'єкт пізнання.

Теорія лінгвістичної семантики орієнтувалася й почасти продовжує орієнтуватися на ідею “безальтернативної картини світу” – узагальненої картини одновимірного типу, яка не передбачає взаємодоповнювальних і, на перший погляд, взаємно суперечливих процедур її інтерпретації. Така ситуація узгоджувалася із загальнонауковою методологією лінгвістичної теорії значення, яка, образно кажучи, стала заручником відношення строгої диз'юнкції, піднесеного у принцип “або... або...”. Зміст предметного світу, відображений у семантиці мовного знака, пов'язували з умовою дискретної інтерпретації реальної дійсності, осмислення якої ґрунтується на уявленнях про такий світ, у якому матеріальне існування предмета є водночас виявом його властивостей через відношення з іншими предметами. Проте такий стан справ починає змінюватися з усвідомленням того факту, що світ, який оточує нас, не є одновимірним, оскільки виявляє себе в різних варіантах світосприймання. Презумпція багатовимірного влаштування світу декларується сьогодні багатьма науками (Babich xv-xxvi, Ludwig, Zhuge), причому вже не лише як загальнонаукова методологічна рамка, а й як необхідна передумова поступу та досягнення бажаного результату, особливо в тих сферах, які мають справу з багатовимірним образом світу, багатовимірною реальністю. “Пізнавальний досвід нашого століття показує, що нагромаджується все більше випадків, коли результати досліджень того чи іншого складного об'єкта адекватно відображаються лише засобами багатовимірного концептуального простору, який здатен передати не лише два, а й більше аспектів, вимірів цілого, яке пізнається” (Lazarev, Trifonova 126).

Сучасна теорія лінгвістичної семантики декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці або класу мовних одиниць за зразком концепту ситуації багатовимірного типу (Lafont 790–795), який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини. З цього погляду семантика мовної одиниці осмислюється як багатовимірний феномен, який відображає концептуалізацію світу дискурсу з перспективи різних пізнавальних позицій – позицій різних мовних колективів.

Багатовимірний підхід до тлумачення змісту мовної одиниці спонукає до залучення відповідного інструментарію, покликаного не лише забезпечити загальнометодологічну основу для лінгвістичної теорії значення, а й вибудувати ефективний алгоритм її реалізації та верифікації. В аспекті задекларованих положень доцільно звернутися до принципів філософії інтервальності (Ф. Лазарєв, М. Новосолов), в основі якої, як вважають, лежить уявлення про багатовимірну реальність та про інтервальну природу пізнання.

Із урахуванням вищенаведеного, метою статті є осмислення проблем теорії лінгвістичної семантики в аспекті положень філософії інтервальності, що передбачає послідовне розв'язання таких завдань: а) висвітлити стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням мовної семантики в сучасному мовознавстві, зокрема в аспекті співвідношення таких констант людської когніції, як сенсорно-перцептивна організація, мислення і мова; б) окреслити базові положення філософії інтервальності; в) схарактеризувати методологічні постулати теорії лінгвістичної семантики та особливості їх реалізації в аспекті базових положень філософії інтервальності.

Дослідження, які проводяться в межах лінгвістичної семантики, донедавна можна було б схарактеризувати у термінах відношення “частина – ціле”, в якому чітко відстежується пріоритетність “частини” над “цілим”. “Частина”, представляючи результат, якого досягнуто в межах конкретного підходу, заздалегідь обмежувала “ціле” методологією певного напрямку. Кожний такий напрям мав свою номенклатуру методів, впровадження і використання яких не стільки давало надію на успіх, скільки гарантувало те, що отриманий результат чітко узгоджується з принципами методології та відображає поступ у межах відповідного напрямку. Саме такий вибірковий (одновимірний) підхід переважав і почасти переважає в теорії лінгвістичної семантики, що стосується моделювання мовного значення як репрезентанта поняттєвої сутності, яка

безпосередньо вербалізується в семантиці мовного знака. Намагання створити модель, яка б відображала зв'язок поняттєвих категорій із семантикою мовних одиниць, нерозривно пов'язане з пошуком універсальних властивостей мови. Історіографія лінгвістики засвідчує численні спроби створити “ідеальну” мову, яку спочатку розуміли як “мову смислів”. Необхідність опису цих смислів індукує появу численних концепцій і підходів до створення універсальної мови, серед яких виокремлюються: логічна (філософська) мова (М. Дакійський, С. де Куртре, Т. Ерфуртський), в основі якої, як вважалося, лежить *modus significandi* – “спосіб позначення”; граматики Пор-Рояля, основу якої становлять еталонні, що відповідають “розуму”, структури, стосовно яких конкретні мови відхиляються тією чи іншою мірою; природна граматики (І. Ньютон, Дж. Уілкінс, Дж. Дальгарно), яка обстоює ідею виведення загальної (універсальної) мови з природи самих речей. Якщо в історичній ретроспективі особливості моделі універсальної мови розглядаються з позицій власне філософії, то для сучасного етапу досліджень (часто із залученням філософської спадщини) характерним є менталістичний підхід, який розглядає “мову смислів” як репрезентативну систему, організовану у вигляді певних структур знань.

Такий “ахроматизм” науковості до певної міри є виправданим, зважаючи як на сам об'єкт дослідження (зміст мовної одиниці), так і на характер парадигми, яка визначає наукову цінність цього об'єкта в певному історичному зрізі. Проте хто або що визначає характер наукової парадигми? Або це якась вузька група науковців-новаторів, які, методично втілюючи свої ідеї, навіюють суспільству думку про існування певного алгоритму загальнолюдського поступу, або ж об'єктивна реальність диктує нам свій сценарій, зводячи роль людини до пасивного виконавця її волевиявлення. Постановка питання в такому ракурсі створює підґрунтя для методологічної дихотомії “об'єкт дослідження – суб'єкт дослідження”, в основі якої лежить ідея інтерактивних відношень дослідника та аналізованого об'єкта. Інтерактивність у цьому випадку передбачає відповідність застосування методик і рекомендацій до об'єкта дослідження з позиції цілепокладання, цілеспрямованості, інтенції дослідника. Зазначимо, що такий підхід скоріше розглядає не стільки специфіку об'єкта, його інгерентні властивості, скільки природу осмислення цих ознак у внутрішньому часі суб'єкта. У загальнонауковому значенні таку методологію можна вважати феноменологічною за змістом, що знаходить свою спеціально-наукову реалізацію в методах, які прокладають шлях до з'ясування природи та ролі свідомості в осмисленні навколишнього світу. З цієї позиції важливим є встановлення не стільки онтологічних властивостей об'єкта дослідження або обґрунтування істинності його екзистенції з огляду на волевиявлення, яке диктує наш (обмежений) мозковий ресурс, скільки ідеалізованих властивостей об'єкта – корелятив інтенціональної свідомості. Остання є “цілепокладанням” світу в тому сенсі, що реальність сприймається не як щось самостійне, а як феномен – явище, дане нам у досвіді пізнання (Gusserl!).

Для методології лінгвістичної семантики такий підхід реалізується на межі співвідношення емпіричного (явища, які можна безпосередньо спостерігати) і теоретичного (явища, які не підлягають безпосередньому спостереженню), що передбачає застосування методики, яка з'ясовує специфіку об'єкта дослідження в перспективі обраної пізнавальної позиції дослідника. У цьому сенсі кінцевим об'єктом лінгвістики чуттєвого сприйняття стає суб'єктно-об'єктна структура “людина – мова”, а у випадку інтроспекції – мовна свідомість самого лінгвіста-дослідника (Nikitina).

Реалізація теоретико-емпіричного принципу на ґрунті сучасних лінгвістичних досліджень, зокрема досліджень, які проводяться в межах лінгвістичної семантики, порушує низку проблемних питань щодо співвідношення таких констант людської когніції, як сенсорно-перцептивна організація, мислення і мова. Закономірно може постати питання, яка з цих констант слугує об'єктом безпосереднього спостереження для лінгвіста. *Мова* видається самоочевидною відповіддю на таке питання. Зокрема, для вченого, який є послідовником традиційного (таксономічного) підходу в мовознавстві, дихотомія “емпіричне – теоретичне” осмислюється в перспективі критеріїв, які не враховують ролі людського чинника щодо тлумачення феномену мови. Такі дослідження, як правило, обмежуються аналізом мовного матеріалу заради нього самого в тому сенсі, що отриманий результат відображає поступ і ступінь проникнення в мовну систему лише з метою (формалізованого) опису її будови. Натомість для мовознавця, який обстоює антропоцентричний підхід до опису мовних явищ, факт співвідношення емпірії і теорії має екологічний (природний) характер у тому розумінні, що теоретична настанова дослідника мотивована життєвим досвідом. Такий підхід значно розширює коло евристик лінгвіста-дослідника, залучаючи методи, які дозволяють подивитися на об'єкт дослідження (семантику мовної одиниці) як на багатовимірний феномен. У такому ракурсі об'єкт дослідження доцільно розглянути з позицій філософії інтервальності. Суть цієї філософії полягає в тому, що будь-який об'єкт природного або соціокультурного буття сприймається суб'єктом у контексті конкретної пізнавальної ситуації. “Людина пізнає світ, лише перебуваючи в певній гносеологічній системі координат, лише займаючи певну конкретну пізнавальну позицію. Результати, які вона отримує при цьому, виявляються справедливими не взагалі, а лише відносно до визначеної позиції” (Lazarev, Lebedev 13). Пізнавальна ситуація є необхідною умовою, яка задає загальну перспективу бачення світу у так званому інтервалі абстракції. Абстракція в цьому випадку розуміється як “спосіб концептуального перетину реальності з метою виокремлення, категоризації та відображення об'єктів пізнання” (Lazarev, “Ponyatie otnositel'nosti znaniya v interval'noy epistemologii” 272).

Основна ідея філософії інтервальності зводиться до того, що світ має інтервальну, чарункову структуру, яка розпадається на ієрархічну множинність окремих реалій, актуальних і можливих світів. Кожний із таких світів можна уявити як спосіб актуальної або потенційної взаємодії двох систем: суб'єкта та об'єкта пізнання.

Взаємодіючи, ці системи формують когнітивну сферу суб'єкта, в якій об'єкт "існує та певним чином виявляє себе не взагалі, а лише в конкретних умовах, лише відносно тієї чи іншої системи зв'язків, взаємодій і т. ін." (Lazarev, "Filosofiya v kontekste sovremennoy kul'tury: ot plyuralizma k monizmu" 16–28). Такий підхід фіксує якісно новий погляд на суб'єктно-об'єктні відношення, акцентуючи увагу на умовах пізнання. Умови пізнання задають певний ракурс (аспект) пізнавальної ситуації, зосереджуючись на ролі інформаційного посередника, який визначає взаємодію суб'єкта та об'єкта. Інформаційні посередники формують систему гносеологічних посередників, до яких традиційно відносять мову, інші знакові системи, сенсорну інформацію тощо. Кожний із посередників репрезентує специфічний (інтенціональний) тип відношень, які реально або уявно існують між суб'єктом та об'єктом: сенсорно-перцептивний, прагматичний, раціональний, модальний, аксіологічний тощо. Задаючи експерієнціальний (у широкому сенсі) ракурс бачення об'єкта пізнання, такі посередники визначають і відповідний тип пізнавальної позиції суб'єкта. Пізнавальна позиція пов'язана з феноменом фокусування – процедурою узгодження об'єктивного та суб'єктивного в межах визначеної інтервальної ситуації (Novoselov 31). Гносеологічна суть фокусування полягає в тому, щоб знайти міру адекватності образу об'єктові у заданих умовах. Міра адекватності задається: по-перше, природою об'єкта, наприклад, його розмірами, фактурою, виокремленням із середовища; по-друге, природою суб'єкта, наприклад, наявністю відповідних органів чуття, здатністю реагувати на частину спектра електромагнітного випромінювання, існування інтерпретативної матриці; по-третє, властивостями інформаційного посередника, наприклад, властивостями потоку оптичних сигналів (Lazarev, "Ponyatie otnositel'nosti znaniya v interval'noy epistemologii" 273). Пізнавальна позиція є одним із ключових елементів загальної пізнавальної ситуації, оскільки репрезентує систему координат, у яких перебувають суб'єкт і об'єкт. Твердження про те, що "точка відліку суб'єкта задає інтелектуальну перспективу бачення реальності" (ibid.), співвідносить обидва компоненти у системі координат "віха (орієнтир) vs. перспектива".

Як компонент пізнавальної позиції "віха" засвідчує гносеологічне фокусування спостерігача, засобами реалізації якого є експерієнціальні системи суб'єкта: відчуття, сприйняття, різноманітні реакції на довкілля. Суб'єкт може *бачити, відчувати на дотик, чути, смакувати* тощо. Це його вроджені та / або набуті з досвіду цільові настанови експерієнціальної поведінки. Вони є ініціальними стратегіями в тому сенсі, що спрямовані на пізнання об'єктів чуттєвого сприйняття. Ось чому такі стратегії мають гносеологічні "продовження", знаходячи різні вербальні втілення, пор. дієслівну номінацію *бачити*: (а) *Я дуже добре бачу тебе*; (б) *Я бачу, до чого ти хилиш*; (в) *Я тебе бачу наскрізь* і т. ін. Проте некоректним буде висловлення *Я бачу на південь*, у якому семантика дієслова відображає ініціацію напрямку пізнання суб'єкта, проте не декларує його цілепокладання. Інакше кажучи, незрозуміло, на що або на кого сфокусована увага суб'єкта, а отже, невідомим є й кінцевий результат пізнавальної ситуації. У цьому випадку можна стверджувати факт "нереалізованої валентності" дієслова, яка виявляє тенденцію заповнення у висловленні, засвідчуючи тим самим його неповноту. Таким чином, віху не можна розглядати як самодостатній критерій пізнавальної позиції суб'єкта, оскільки вона лише задає, але не вивершує процедуру гносеологічного фокусування.

Важливим компонентом пізнавальної позиції, що вивершує цю процедуру, є "перспектива" – елемент, який представляє результат концептуалізації об'єкта пізнання. Концептуалізуючи, суб'єкт фокусує увагу на об'єктові, уточнює його для себе, остаточно встановлює його пізнавальну цінність: перцептивну для (а); ментальну для (б); інтерпретаційну (оцінну) для (в). Отже, перспектива – це своєрідна гносеологічна "точка споглядання", яка фіксує результат пізнаваності об'єкта в певному варіанті (інтервалі абстракції) його осмислення суб'єктом. Пор. "Процес узгодження думки з реальністю включає в себе як стадію поступового зближення, так і віднайдення фокуса максимальної адекватності, коли думка приведена у відповідність із реальністю, а предмет збігається зі своїм поняттям у межах заданого інтервалу абстракції" (Lazarev, Littl 98).

Важливо, однак, зазначити, що система координат "віха vs. перспектива" декларує насамперед коректність процедури гносеологічного фокусування, суть якого полягає в "узгодженні" відношень між суб'єктом та об'єктом. Так, смисл висловлення *Я тебе бачу наскрізь* є зрозумілим і цілком коректним, якщо розглядати його в аксіологічному ракурсі і, навпаки, дивним, якщо у фокусі – *екстра*експерієнціальний тип відношень. Таким чином, віха та перспектива утворюють гносеологічну рамку пізнавальної позиції суб'єкта. У доповненні із системою гносеологічних посередників (умовами пізнання) така позиція фіксує вивершення повноцінної пізнавальної ситуації, остаточно осмислення якої реалізує пропозиційна функція, в якій аргументи представляють результат осмислення об'єкта пізнання, а предикат – когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення.

Екстраполяція принципів філософії інтервальності на мову-як-об'єкт-пізнання (йдеться насамперед про змістову характеристику мови) дає можливість задекларувати методологічні постулати, які проголошують ідею багатовимірного влаштування мови, упорядкованої за моделлю багатовимірного семантичного простору.

Екстенціональний постулат. Мова є багатовимірною, оскільки багатовимірним є об'єкт пізнання. Максима обстоює ідею емпіричного аналізу мовних явищ, визначаючи зумовленість теоретичної настанови лінгвіста чинником "зовнішніх" (екстралінгвістичних) інформаційних даних. Ідея того, що мова та навколишній світ якимось чином співвідносяться (віддзеркалюються, відтворюються, відображаються тощо), не є новою. Сам факт їх співвідношення, напевно, не викликає ні в кого жодних сумнівів. Проте проблемним залишається питання про суть їх співвідношення, особливо зважаючи на факт як відмінної номінації тієї самої речі в різних мовах, так і використання того ж імені на позначення різних речей.

Традиційно співвідношення мовних одиниць і предметів навколишньої дійсності в лінгвістиці розглядається в межах так званої екстенціональної (денотативної, предметної) теорії мови. Екстенціональна теорія мови в її формалізованому вияві (сильна семантика), з'ясовуючи природу співвідношення мовних структур із предметним світом, робить акцент на "правильності" імені, яка ототожнюється з умовами його істинності стосовно певної моделі світу. Власне, у руслі "істинності / хибності" системно-структурна парадигма намагалася розглянути питання співвідношення імені та речі. Традиційно орієнтуючись на спадщину Ф. де Соссюра, ця проблема розглядається крізь призму специфіки мовного знака, який, як вважають, перейняв на себе функцію посередника співвідношення імені та речі. Відбувся закономірний для свого часу методологічний переворот, який витиснув проблематику "чистого" співвідношення імені та речі на периферію як філософської, так і лінгвістичної теорій. "Багатовіковий спір платонівської та аристотелівської традицій Ф. де Соссюр ніби припинив природним для епохи позитивізму прийняттям аристотелівської точки зору у найпоследовнішій її формі: позначальне з позначуваним не мають ніякого природного зв'язку" (Alpatov 136).

Радикальним виявом екстенціональної теорії можна вважати також підхід, згідно з яким ім'я визнається інгерентною властивістю речі, пор.: "ім'я речі належить самій речі і є її невід'ємною власністю" (Losev 848). Така точка зору є справедливою лише в тому випадку, якщо сама річ розглядається як така, що є самодостатньою бути номінованою відповідним чином. Тоді слід визнати, що існує певна денотативна заданість (запрограмованість) речі відповідним позначенням. Звідси постає питання про існування "денотативного алгоритму" речі, який зумовлює природу відповідної номінації. Якщо припустити, що такий алгоритм дійсно існує, то ступінь еквівалентності або конгруентності номінацій у різних мовах можна тлумачити в перспективі екстенціональної природи об'єкта пізнання. Ми навмисне використовуємо поняття "екстенціональний", на відміну від "денотативний", оскільки розглядаємо гносеологічну конфігурацію об'єкта не як систему, яка охоплює набір необхідних для його ідентифікації елементів, а як стереоскопічну модель, що відображає численні цілеспрямовані (інтенціональні) споглядання суб'єкта сприйняття на цей об'єкт у заданих умовах пізнання. Результатом такого "цілеспоглядання" є пізнання об'єкта в певному екстенціональному вимірі, який засвідчує обсяг пізнавальної цінності цього об'єкта.

Для того, щоб з'ясувати, чим насправді є об'єкт пізнання, необхідно зважати на його репрезентативність у всіх можливих варіантах (вимірах). Обмеженість пізнання (аналізу) вестиме до похибки результату, величина якої зростає прямо пропорційно до кількості непізнаних вимірів об'єкта. Досліджуючи одну зі сторін об'єкта, слід пам'ятати про існування інших його сторін, які можуть бути варті уваги дослідника. З цього приводу можна говорити про вияв певного наукового плюралізму з боку дослідника, який у своїй теорії та практиці орієнтується на всі можливі сторони об'єкта, зважаючи на той факт, що будь-який із його варіантів є унікальним у своїй теоретико-емпіричній репрезентації. І лише зібрані воедино такі варіанти складатимуть гносеологічну конфігурацію цього об'єкта. "Очевидно, що в різних пізнавальних ситуаціях суб'єктом використовуються різні, часто несумісні "образи" реальності, різні моделі уявлень про світ, але при цьому суттєво, що всі вони однаково необхідні, оскільки лише в своїй сукупності вичерпують інформацію про об'єкт" (Lazarev "Filosofiya v kontekste sovremennoy kul'tury: ot plyuralizma k monizmu" 16–28).

Об'єкти пізнання концептуалізуються в аспекті певного модусу перцепції. Модус перцепції є одним з основних вимірів, в якому об'єкт пізнання реалізує свій екстенціональний (сенсорно-перцептивний) потенціал. Об'єктом пізнання може бути певна перцептивна якість, пор.: *Я бачу щось біле*, фізичний об'єкт, пор.: *Я бачу будинок*, або ситуація, пор.: *Я бачу, як він переходить вулицю*. У першому випадку доцільно говорити про реалізацію власне сенсорно-перцептивного потенціалу об'єкта сприйняття, у другому – перцептивно-ідентифікаційного потенціалу, у третьому – перцептивно-інтерпретаційного.

Об'єкти є специфічними у міру своєї пізнавальної природи. Як гносеологічне явище об'єкти пізнання виявляють риси інтенціональних об'єктів – феноменів, що засвідчують ознаки інтерпретації їх чуттєвої або ціннісної характеристики суб'єктом пізнання. З цього погляду об'єкт пізнання може бути осмислений як: а) об'єкт внутрішніх систем людини; б) об'єкт зовнішнього поля людини.

Локалізуючись у внутрішніх системах людини, об'єкт пізнання концептуалізується як сенсорний образ (субперцепт). Цей образ має статус постійно активованої структури, такого собі "рухомого концепту", який фіксує реакції на фізичні умови, а не на сам об'єкт. Як результат безпосереднього перцептивного впливу на людину такий образ співвідноситься з характеристиками стимулу безвідносно до об'єкта-джерела цього стимулу. Він є "сенсорним образом" у тому розумінні, що в ньому зберігаються такі сенсорні властивості, як: а) основна (модусна) перцептивна якість (колір, звук, запах, температура тощо), пор.: *Було кисло в роті і холодно в животі*; б) додаткова (субмодусна) перцептивна якість (світло, променистість, гострота, сухість тощо), тривалість, послідовність або ступінь вияву перцептивної якості, пор.: *То дуже кислий, то дуже солодкий*. Зазначені властивості є складниками, які слугують підґрунтям субперцептивної, або сенсорної, номінації. Суть цієї номінації полягає у тому, що семантика мовної одиниці відображає результат безпосередньої реакції людини на стимул, акцентуючи увагу на динамічному аспекті когніції, в основі якої лежить інтерактивна взаємодія суб'єкта з довкіллям. Як об'єкт зовнішнього поля об'єкт пізнання осмислюється через властивості, які відтворюють конфігурацію цілісного перцептивного образу (перцепту). Такими властивостями є фактура, фон, відстань і т. ін. Зазначені властивості визначають зміст перцептивних номінацій на зразок дієлівних *біліти, червоніти, зеленіти* тощо. Залучаючи екстенціональний потенціал перцепту, семантика таких предикатів, окрім колоративних компонентів, реалізує смисли зовнішнього оточення

(семантику простору), пор.: *Плями тютюну зеленіли на тлі сірого каміння, як здорові лишайі.*

Наведені приклади свідчать про те, що об'єкт пізнання є комплексним явищем, яке ми осмислюємо залежно від заданих умов пізнання. Такі умови слугують підґрунтям актуалізації лише того аспекту об'єкта, який виявився у фокусі уваги суб'єкта пізнання. При цьому інші аспекти перебувають у своєрідному стані очікування команди гносеологічного фокусування. “У межах інтервалу (інтервальної ситуації) предмет даний весь, він виступає як визначене і кінцевим чином актуалізоване ціле, відносно якого всі його інші можливі аспекти існують потенційно. Ось чому інтервал символізує не стільки “аспект” предмета, скільки певну цілісність, деякий “можливий світ” у структурі реальності, який зумовлює існування цього предмета як “часткового” в цьому варіанті його актуалізації, в цій його іпостасі” (Lazarev, Trifonova 127).

Визнання того, що співвідношення речі та імені визначається їх багатовимірною природою, може примирити протилежні й суперечливі точки зору, які існують і з'являються в екстенціональній теорії мови. Якщо визнати, що річ є багатовимірною, можна припустити, що багатовимірною є й палітра “правильності” імені цієї речі. Номінатор, обираючи ім'я на позначення речі, вважає його “правильним” за будь-яких умов і без будь-яких застережень, які визначають істинність або хибність відповідності імені самій речі. У такому разі слід визнати, що всі імена речі є “правильними”. І те, що ми спостерігаємо неконгруентність позначень у різних мовах, можна трактувати як фокусування уваги на різних варіантах (вимірах) тієї самої речі. Платон устами Сократа, зазначаючи, що “імена у речей від природи, і не всякий майстер імен, а лише той, хто звертає увагу на притаманне кожній речі за природою ім'я, і може втілити цей образ у буквах і складах”, проголошує ідею “гносеологічного фокуса”, який, на нашу думку, і визначає реальне (“правильне” для певного номінатора) співвідношення імені та речі. Такий підхід підводить нас до постулату, який акцентує увагу на особливостях вибору суб'єкта, реалізації його когнітивних стратегій у системі категорії Пріоритетність.

Прагматичний постулат. Мова є багатовимірною, оскільки багатовимірним є пізнання (сприйняття). В такій інтерпретації постулат корелює з так званою автопойетичною (біологічною) концепцією теорії пізнання (У. Матурана, Ф. Варела), в якій визначальна роль відводиться спостерігачеві та сфері його взаємодії з частиною довкілля. Відповідно до концепції Матурани – Варели зона взаємодії систем визнається когнітивною сферою, в якій спостерігач розглядає об'єкт і ту частину довкілля, яка, за його спостереженнями, входить у зону взаємодії об'єкта. Оскільки об'єкт має свою зону взаємодії, то цілком природно припустити, що зони його взаємодії (наприклад, з іншими об'єктами) також належатимуть когнітивній сфері спостерігача. Проте не слід розуміти це так, що для спостерігача результат такої взаємодії має опосередкований характер. Йдеться про те, що об'єктом безпосереднього спостереження *in potentia* може бути будь-яка ділянка, яка входить у задану когнітивну сферу. Інакше кажучи, будь-який об'єкт, який взаємодіє з об'єктом безпосереднього спостереження, має самодостатній пізнавальний (чуттєвий або ціннісний) статус, щоб стати безпосереднім надбанням спостерігача. Це означає, що суб'єкт пізнання, акцентуючи увагу на певному фрагменті ситуації, не перестає “бачити” інші контексти цієї ситуації. “Фундаментальною рисою людського буття є те, що вона – за своєю природою – ніколи не закріплена намертво ні з жодним із конкретних контекстів, інтервалів; у неї існує принципова можливість переходу від одного виміру до іншого. Поза тим, вона може одночасно існувати у багатьох інтервалах, і все залежить від того, який із них у цей момент ціннісно та сенсорно актуалізований” (Lazarev, Trifonova 276).

Взаємодія систем “суб'єкт” – “об'єкт” реалізується в межах відношення “спостерігач-реципієнт ↔ стимул / перцепт”. Цей тип відношення пов'язаний із двома виявами сприйняття об'єкта людиною. Обидва вияви засвідчують можливість поперемінної взаємодії суб'єкта сприйняття (спостерігача) та об'єкта сприйняття (стимулу / перцепту). Перший вияв – це сприйняття об'єкта в зовнішній перспективі та чуттєва реакція на нього у внутрішньому світі суб'єкта сприйняття (ситуативна перцепція), другий – сприйняття рефлексивне (аперцептивне), підґрунтям якого слугують численні асоціації та інтерпретації (іманентна перцепція).

Ситуативне сприйняття об'єкта передбачає схему, в якій взаємодія суб'єкта та об'єкта розглядається в аспекті внутрішніх реакцій або зовнішнього поля спостерігача. Зокрема, внутрішні реакції суб'єкта сприйняття відзначені у “контактних” (одоративних) номінаціях. Етимони зазначених номінацій початково реалізують смисл ‘каузація сенсорних відчуттів способом фізичного або хімічного впливу’, пор.: *пахнути* співвідноситься зі значенням “бити, ударяти (*по органах нюху*), роздратовувати (*органи нюху*)”. Згодом внутрішня форма названих номінацій розширює свій потенціал до меж семантики об'єкта, засвідчуючи зміщення фокуса уваги у напрямку властивостей, що викликають певне сенсорне відчуття у суб'єкта сприйняття, пор.: *пахнути* “видавати, виділяти якийсь запах”: *Але переможці в свою чергу теж стануть пахнути яблуками*. Поза тим, семантика подібних номінацій може реалізувати фрагмент ситуації зі сфери зовнішнього оточення суб'єкта спостереження. Сприйняття об'єкта зовнішнього поля передбачає схему, в якій взаємодія суб'єкта з об'єктом розглядається з позиції просторових відношень. Така схема фіксує зміну пізнавальної позиції суб'єкта спостереження (Спостерігача) у напрямку суб'єкта відчуттів (Експерієнцера). Так, внутрішня форма тактильних номінацій, що містить смисловий компонент ‘каузувати фізичний об'єкт певним способом (інструментом)’, пор.: *колючий > колоти* – іє. *kel- / *kol- “бити, рубати, розсікати, колоти”, розвивається в напрямі смислу ‘каузувати сенсорне відчуття певним способом (інструментом)’, пор.: *колоти* “натискати або проколувати чим-небудь гострим, спричиняючи біль”: *коле в серці (боку, легенях тощо)*.

На відміну від ситуативного, іманентне сприйняття передбачає процедуру гносеологічного фокусування на ціннісному (інтерпретаційному) складникові людської когніції. У цьому випадку сприйняття орієнтоване не

стільки на перцептивну характеристику об'єкта, скільки на його інтерпретацію, реалізовану в аспекті різного роду асоціацій, оцінок, ставлень і т. ін. Так, перцептивні номінації, внутрішня форма яких первинно вказувала на атрибут "яскравості", згодом виявляють зміщення фокуса уваги в бік: а) послаблення інтенсивності світла "темний, тьмянний", пор.: іє. *bher- "сяючий" > *брунатний* "темний (*про колір*)" із тенденцією до вияву тонової характеристики кольору, пор.: пол. *brunatny* "темно-коричневий із сірим або червонуватим відтінком"; б) ахроматичної гами кольорів, пор.: іє. *bhleg- "палати, світитися, блищати" > *blac* "білий, яскравий" із загальним значенням "відсутність тонової характеристики"; староукраїнське *бъльий* "найяснішої барви"; пол. *blady* "безбарвний". Осмислення характеристик об'єкта саме під таким кутом зору узгоджується з умовами пізнання: суб'єкт (візуально) сприймає об'єкт із позицій його психофізичних характеристик. Проте, якщо первинно семантика мовної одиниці відображає співвіднесеність із параметром світла (когнітивна точка референції – певний максимум світла), то згодом, на основі інформації про модальні характеристики об'єкта, фокус уваги зміщується в площину параметрів кольору (когнітивна точка референції – тонова характеристика кольору).

Ідея багатовимірності сприйняття співвідноситься з проблемою побудови в свідомості індивіда багатовимірною образу світу, образу реальності. Образ світу є усвідомленням, осмисленням, переживанням світу, з одного боку, в аспекті його актуального сприйняття, а з іншого – у форматі певної рефлексії, яка відображає "внутрішню" дію свідомості суб'єкта-спостерігача. Такий погляд підводить нас до постулату, який обстоює ідею інтервальної свідомості (мислення), в якій мова осмислюється в перспективі цілепокладань людини.

Інтенціональний постулат. Мова є багатовимірною, оскільки багатовимірним є мислення. Максима обстоює ідею зумовленості теоретичних евристик лінгвіста чинником "внутрішніх" (ментальних) інформаційних даних. Об'єктом дослідження в цьому випадку стає певна ідеалізована когнітивна структура, яка презумптивно формує змістову конфігурацію мовної одиниці.

Співвідношення мовних і когнітивних структур розглядає так звана інтенціональна (сигніфікативна, поняттєва) теорія мови. З'ясовуючи природу співвідношення цих структур, сучасна інтенціональна теорія зосереджується на понятті концепту, який, як вважають, слугує гідною альтернативою "структурному" формату змісту мовної одиниці. Суть цієї альтернативи полягає в тому, що зміст мовної одиниці ототожнюється з типом інформації, яку він передає. Такий підхід загалом співвідноситься з феноменом так званого процедурного (інтуїтивного, імпліцитного) знання, яке протиставляється знанню декларативному (статичному), збереженому у пам'яті численних пропозицій.

У когнітивній лінгвістиці феномен процедурних знань досліджується в межах процедурної семантики (М. Бірвіш, Т. Віноград, Ф. Джонсон-Лерд, Дж. Міллер). Положення процедурної семантики дають можливість багатовимірною осмислення об'єкта пізнання. Такий підхід розглядає об'єкт не як дескриптивну ознаку предмета (на зразок *солодке яблуко = яблуко із солодким смаком*), а як атрибут самого об'єкта (*солодке яблуко = солодкий смак яблука*). Отже, фокус уваги з онтологічних властивостей об'єкта зміщується у сферу його гносеологічних характеристик. Зміна акценту на природу об'єкта пізнання веде до "переформатування" статичного компонентного складу змісту мовної одиниці у динамічну структуру концепту.

Закономірно, що чим далі ми відходимо від традиційного тлумачення значення у напрямку його ототожнення з концептом, тим менш чіткими стають його механістичні лінгвістичні обриси і тим більше воно набуває рис, які зближують його з живою подобою людського мислення. Тим самим популяризується ідея осмислення значення як інтенціонального конструкта, здатного в будь-яку мить набути виміру, сумірного волевиявленню, яке зумовлене інтенцією, цілепокладаннями, прагматичними настановами, ціннісними пріоритетами інтервального мислення мовця (номінатора). Важливим аспектом реалізації багатовимірною мислення в пізнавальній діяльності суб'єкта стає принцип інтенціональності свідомості, згідно з яким свідомість, виходячи з позицій пріоритетної поведінки людини, спрямована не стільки на об'єкти реального світу, скільки на об'єкти самої свідомості (Gusserl').

Екстраполяція принципу інтенціональності на лінгвістичну семантику виводить у фокус уваги поняття "інтенція номінатора", яку можна кваліфікувати як активно спрямований процес свідомого або підсвідомого встановлення певних пріоритетів щодо ознаки-мотиватора на основі виокремлення та фіксації найбільш важливого і вагомого для суб'єкта аспекту об'єкта номінації. В аспекті феноменологічного підходу інтенція номінатора реалізується в системі (інтенціональних) відношень: "свідомість суб'єкта → зовнішній об'єкт" vs. "свідомість суб'єкта → внутрішній об'єкт". Екстраполяція цих відношень на мовну номінацію дає можливість задекларувати два типи інтенції номінатора: а) ситуативну інтенцію номінатора, спрямовану на вербалізацію пізнавальної цінності об'єкта та б) іманентну інтенцію номінатора, орієнтовану на когнітивне уявлення феноменів сприйняття, на способи їх мовної концептуалізації та категоризації. Як у першому, так і в другому випадку інтенція номінатора розглядається як цілеспрямований акт свідомості на осмислення (позначення) внутрішнього та зовнішнього світу суб'єкта пізнання. З цієї позиції інтенція номінатора є цілепокладанням ("переживанням"), яке задає віху та перспективу усвідомлення пізнавальної цінності об'єкта номінації. Таке твердження узгоджується з одним із положень філософії інтервальності про "залежність наших знань від обраної точки зору, від системи відліку, від місцеположення спостерігача, про те, що всі наші знання подібні явищам перспективи" (Novoselov 24).

Факт усвідомлення пізнавальної цінності об'єкта реалізується в семантиці мовної одиниці у вигляді так званого інтенціонального значення (термін Е. Гуссерля). Такого типу значення втілюється у форматі предикатно-актантною структури (пропозиціональної функції): актанти кодують інформацію про сенсорно-перцептивну або ціннісну характеристику об'єкта пізнання, а предикат представляє когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення. Приміром, значення слова *червонішає* “ставати, робитися червонішим”: *Червоне, як перчиця, обличчя мош-Костакоче з задоволення ще червонішало*, фіксує фрагмент “фазової” перцепції – суб'єкт установлює сенсорно-перцептивну характеристику об'єкта, пор. *обличчя червонішає*: фаза 1 (початкова) – *обличчя червоне* (початок зміни якості червоного кольору – ‘мінімальна насиченість’ vs. фаза 0 (нульова) – *рожеве / червоне (ненасиченого кольору) обличчя* (природний колір обличчя у стані психічної, фізичної або фізіологічної рівноваги, “кондиції”) :: фаза 2 (серединна) – *обличчя червонішає* (зміна якості червоного кольору – ‘інтенсифікація насиченості’) :: можлива фаза 3 (кінцева) – *обличчя почервоніло* (завершення зміни якості червоного кольору – ‘максимальна насиченість червоного кольору’). Номінатор за таких обставин орієнтується на умови пізнання, які задають “темпоральний” ракурс перцепції. Названий ракурс визначає диференціацію колірної об'єкта з позиції змін у часі в інтервалі: $t^1 - t^2$. Предикати ‘ставати’ та ‘робитися’ фіксують інформацію про початок зміни якості кольору, реалізуючи інцептивний смисл ‘починати бути’. Основна гносеологічна функція таких предикатів зводиться до фіксації актуальної пізнавальної позиції спостерігача щодо його попередньої позиції, показником якої, на рівні семантики, є презумптивний смисл ‘стан нульової фази’. Натомість аргумент ‘червонішим’ репрезентує фазу самої зміни у часовому інтервалі $t^1 - t^2$, акцентуючи увагу на параметрі “підсилення” якості кольору стосовно іншої якості. Важливим у таких ситуаціях є пізнавальний момент, який засвідчує “гносеологічне ставлення” номінатора до того, що відбувається з об'єктом. Зміна характеру ставлення приводить до зміни типу інтенціонального значення, що кваліфікується як концептуально-категоріальний зсув на рівні семантики мовної одиниці.

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатомірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини. З цього погляду основна мета роботи передбачала аналіз змістової характеристики мови з позицій філософії інтервальності – підходу, який декларує ідею багатомірної реальності та багатомірної природи пізнання.

Екстраполяція принципів філософії інтервальності на змістову характеристику мови дала можливість схарактеризувати методологічні постулати теорії лінгвістичної семантики, які проголошують ідею багатомірного влаштування мови, упорядкованої за моделлю багатомірного семантичного простору. Відповідно до характеру відображуваної в семантиці мовних одиниць інформації про пізнавальну діяльність людини в аспекті її співвідношень з об'єктивним світом задекларовано постулати теорії лінгвістичної семантики: екстенціональний, прагматичний та інтенціональний.

Екстенціональний постулат обстоює ідею емпіричного аналізу мовних явищ, визначаючи зумовленість теоретичної настанови лінгвіста чинником “зовнішніх” (екстралінгвістичних) інформаційних даних. Постулюється, що семантика мовної одиниці кодує інформацію про об'єкт пізнання в певному екстенціональному вимірі, який засвідчує обсяг пізнавальної цінності цього об'єкта. Прагматичний постулат декларує визначальну роль спостерігача та сферу його взаємодії з частиною довкілля. Передбачається, що семантика мовної одиниці відображає особливості взаємодії суб'єкта з об'єктом в аспекті фонові (імпліцитної) інформації, яка оптимізує сприйняття відповідно до заданих умов пізнання. Інтенціональний постулат обстоює ідею зумовленості теоретичних евристик лінгвіста чинником “внутрішніх” (ментальних) інформаційних даних. Об'єктом дослідження в цьому випадку стає певна ідеалізована когнітивна структура, яка презумптивно формує змістову конфігурацію мовної одиниці.

Перспективи моделювання змісту мовної одиниці або класу мовних одиниць за зразком концепту ситуації багатомірного типу визначають доцільність реалізації базових положень філософії інтервальності в аспекті зіставно-типологічних досліджень.

References

- Alpatov, Vladimir. *Istoriya lingvisticheskikh ucheniy (History of linguistic studies)*. Moscow: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2001. Print.
- Babich, Babette. “The multidimensionality of hermeneutic phenomenology: From philology through science and technology to theology”. *The Multidimensionality of Hermeneutic Phenomenology*. Cham: Springer, 2014. xv-xxvi. Print.
- Gusserl', Edmund. *Kartezianskie razmyshleniya (Cartesian meditations)*. Sankt-Peterburg: Nauka; Yuventa, 1998. Print.
- Lafont, Cristina. “Continental philosophy of language”. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2015. 790–795. Print.

Lazarev, Feliks. "Filosofiya v kontekste sovremennoy kul'tury: ot plyuralizma k monizmu (Philosophy in the context of modern culture: from pluralism to monism)". *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta (Proceedings of Taurida National University)*. 13(52) (2001): 16–28. Web. 30 Apr. 2018.

Lazarev, Feliks. "Ponyatie otноситel'nosti znaniya v interval'noy epistemologii (The notion of knowledge relativity in the interval epistemology)". *Kul'tura narodov Prichernomor'ya (Culture of the Black Sea Coast Peoples)*. 43 (2002): 270–276. Print.

Lazarev, Feliks, and Bryus Littl. *Sovremennaya epistemologiya: dukh i problemy (Modern epistemology: spirit and problems)*. Simferopol': Tavrida, 1999. Web. 30 Apr. 2018.

Lazarev, Feliks, and Margarita Trifonova. *Filosofiya (Philosophy)*. Simferopol': Sonat, 1999. Print.

Lazarev, Feliks, and Sergey Lebedev. "Filosofskaya refleksiya: sushchnost', formy, tipy (Philosophical reflection: essence, forms, types)". *Voprosy filosofii i psikhologii (Issues of Philosophy and Psychology)*. 3(1) (2015): 4–16. Print.

Losev, Aleksey. "Veshch' i imya (Thing and name)". *Bytie – imya – kosmos (Being – name – space)*. Moscow: Mysl', 1993. Print.

Ludwig, David. "Letting Go of "Natural Kind". Toward a Multidimensional Framework of Non-Arbitrary Classification". *Philosophy of Science*. 85(1) (2018): 31–52. Print.

Nikitina, Serafima. *Semanticheskii analiz yazyka nauki (Semantic analysis of science language)*. Moscow: Nauka, 1987. Print.

Novoselov, Mikhail. *Logika abstraktsiy (Logic of abstractions)*. Moscow: Institut filosofii RAN, 2000. Print.

Zhuge, Hai. *Multi-Dimensional Summarization in Cyber-Physical Society*. Amsterdam: Elsevier, 2016. Print.

Надійшла до редакції 25 вересня 2018 року.

LINGUISTIC SEMANTICS WITHIN INTERVAL PHILOSOPHY

Oleh Demenchuk

Department of Romance and Germanic Philology,
Rivne State University for the Humanities, Rivne, Ukraine

Abstract

Background: The topicality of the paper is determined by general anthropocentric trends of modern semantic theories, by tendencies to profoundly study the dynamics of linguistic items, it being connected with the realization and acknowledgment of functional and cognitive characteristics of language.

Purpose: The study focuses on the issues of Linguistic Semantics theory, viewed from the perspective of Interval Philosophy principles, it providing a methodical solution of such problems as: a) to ascertain the development status of language semantics modeling in contemporary linguistics; b) to outline the basic concepts of interval philosophy; c) to characterize the methodological postulates of Linguistic Semantics theory and the features of their realization in the aspect of interval philosophy principles.

Results: The author proceeds from the inadequacy of language semantics modeling, advocated in Linguistic Semantics theory. It is underlined that in modern linguistic studies prevails a selective (unidimensional) approach towards modeling linguistic meaning as a conceptual entity verbalized in a language sign. The opinion is advanced to model the contents of a linguistic item or of a class of linguistic items through a sampling of a multidimensional situation concept that represents the dynamics of the world of discourse (a certain situation or its fragment) conceptualization from different vantage points. For Linguistic Semantic methodology such an approach provides for using the principles of Interval Philosophy that ascertains the features of an object of investigation from the perspective of a researcher's chosen epistemological position.

Discussion: It is expedient to model language semantics based on the principles of Interval Philosophy – an approach that provides the idea of multidimensional reality and multidimensional cognition. The extrapolation of Interval Philosophy principles on the content-related characteristics of language determines the contents of Linguistic Semantics methodological postulates that proclaim the idea of a multidimensional organization of language, structured through a sampling of a multidimensional semantic map model.

Keywords: Linguistic Semantics; interval philosophy; model; postulate; multidimensionality; subject and object of cognition.

Vitae

Oleh Demenchuk is Doctor of Philology, Associate Professor, Head of Department of Romance and Germanic Philology at Rivne State University for the Humanities. His areas of research interests include Germanic, Slavic, Contrastive and Typological Linguistics, Cognitive Linguistics, Functional Linguistics, and Linguistic Semantics.

Correspondence: oleh.demenchuk@gmail.com